

УДК 81.373+81.367.7

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОДОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ДРАЧА

Поздрань Ю. В., Клочко Н. Л.

Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

У статті досліджено одоративну лексику як продуктивний засіб створення художньої образності в поетичній творчості Івана Драча; виділено об'єкти та суб'єкти одоративної складової світу; окреслено своєрідну карту семантичних сфер, які охоплюються сферою запахів; вивчено роль одоративної лексики у реалізації взаємодії різних інформативних планів у поетичних творах Івана Драча.

Ключові слова: одоративна лексика, об'єкт та суб'єкт одоративної складової світу, асоціативні запахи, самостійний мікрообраз.

Постановка проблеми. Навколишній світ людини повний запахів, під впливом яких складаються образи, виникають враження, змінюється настрій, формуються асоціації, народжуються яскраві художні твори. Питання мовного вираження запахових відчуттів є найменш дослідженим та розробленим серед сенсорної лексики. Складність аналізу та відтворення мовою лексичних одиниць на позначення запаху полягає у їхній суб'єктивності, оскільки, незважаючи на спільність психофізичного сприйняття запахів усіма людьми та наявність одоративних універсалій, в кожного носія мови своє уявлення про конкретний запах і метафоричний образ викликає свій асоціативний ланцюг.

З мовознавчого погляду лексику на позначення запаху вивчали С. Александрова, О. Білецький, В. Виноградов, І. Гайдаєнко, Н. Павлова, О. Потєбня, О. Федотова, проте малодослідженою залишається проблема застосування одоративної лексики у художньому мовленні. Слова на позначення запахів у результаті взаємодії з іншими елементами художнього тексту реалізують свій багатий експресивний потенціал і набувають більшої стилістичної значущості. Тому досить актуальним на сьогодні є вивчення ролі одоративної лексики у художніх текстах поетів та письменників, де насиченість та багатогранність деталей найбільш помітна. До таких творів ми відносимо лірику Івана Драча. Використання лексики на позначення запахів дозволяє поету не тільки створити самостійний мікрообраз, але й реалізувати взаємодію різних інформативних планів, підключивши до традиційного зорового сприйняття певні нюхові характеристики.

Метою даної статті є дослідження одоративної лексики в ліриці Івана Драча на семантичному рівні, виділення основних груп лексики з одоративним значенням та її характеристика.

Аналізуючи лексику на позначення запахів виділяємо об'єкти та суб'єкти одоративної складової світу. До об'єктів відносимо джерела запахів, тобто живі істоти та предмети, які реально можуть виділяти запахи: люди, тварини, рослини, хімічні речовини, вода, споруди, предмети побуту, продукти харчування [1]. Особливу групу запахів становлять „асоціативні запахи”, тобто ті, які існують тільки у свідомості людини: запахи почуттів, абстрактних понять, явищ природи та ін.

Суб'єктами запаху виступають люди і тварини, тобто істоти, які можуть сприймати запахи. Варто зауважити, що людина і тварина одночасно може бути і об'єктом і суб'єктом запаху, тобто може виділяти запахи і сприймати їх. Найчастіше у поезіях Івана Драча суб'єктом одоративної складової світу виступає людина, проте він не залишає поза увагою і тварин, наприклад: *А коні чули запах трути, / Барвінку гострого і рути, / Жар-птиці смалене перо* («Каравела»).

Людина як об'єкт одоративної складової навколишньої дійсності поєднує в собі безліч різноманітних запахів. В ліриці поета окремо виділено «запах чоловіка» та «запах жінки». Жінка у Івана Драча асоціюється із ніжними запахами, зокрема із запахом маленьких дітей, наприклад: *Аж дітьми пахнув її гарячий рот* («Образок із жнив»). Від чоловіка, зазвичай, пахне потом та працею, наприклад: *Ну й руки смердять, бензином розтерті!* («Монолог з Мерлін Монро»).

У одоративних описах жінки велика увага надається запаху волосся та шкіри, які асоціюються у ліричного героя з жіночністю, сексуальністю, ніжністю: *Світилася крізь сиву віть / Її коси пахуча мідь...* («Лю»); *Я – червоношкіра, запащу у мене шкіра* («Індіанка Ліліан»).

Досить часто поет описує запах чоловіка та жінки через запах окремих частин тіла: рук, ніг, колін. Під час характеристики образу жінки автор багато уваги приділяє аромату, який поширюють її ноги, наприклад: *І будь я проклятий – я закохався в ноги, / В пахучі два струмки, в дві полохливі сарни* («На дні місячної криниці»).

В окрему групу людських запахів виділяємо запах рук, який у Івана Драча також поділяється на чоловічий та жіночий. Жіночі руки та пальці мають дуже легкий та ніжний аромат, наприклад: *Люблю її пахучі ніжні пальці, / Які блукають в лісі чистих клавішів* («На дні місячної криниці»); *... рука пахла літеплом* («Дівочі пальці»). Руки чоловіка мають запах, пов'язаний з видом його діяльності, наприклад: *Тут руки пахнуть гумою / І лижними мастилами* («Цвіте мигдаль»).

Зауважимо, що змалювання чоловічих та жіночих запахів у Івана Драча має свої особливості. Так, запах чоловіка має конкретне походження, тобто автор вказує, чим пахне чоловік: гумою, бензином, мастилами. Під час опису жінки поет говорить, що пахне її волосся, пахне шкіра, руки, але чим вони пахнуть він не вказує, залишаючи, таким чином, для читача можливість художнього домислу, адже запах жінки у кожного чоловіка асоціюється з різними предметами та явищами дійсності.

Наступним об'єктом запахової картини світу виступають тварини. Їхні запахи у Івана Драча поділяються на приємні та неприємні. При цьому, запах поту тварини, який, зазвичай, людина охарактеризувала б як неприємний, у поета виступає як приємний. Такого ефекту автор досягає завдяки поєднанню іменника «піт» з дієсловом «пахнути», яке вживається для передачі приємного запаху. В такому випадку відчуття неприємного запаху нейтралізується і він виступає як приємний: *Чадом зімлілих до млости ожин / Піт її пахнув в паху і на клубках* («Балад двох коней»). Неприємний запах мають тварини, які не викликають у людини симпатії: *Батько лупить натхненно шкіру / Смачного й смердючого цапа-красеня* («Балада про дядька Гордія»).

Традиційно активно в поетичних творах Іван Драч використовує лексику на позначення запахів рослин. Ми виділяємо її в окрему лексико-семантичну групу з поділом на запахи дерев, запахи квітів, запахи трав та запахи городніх рослин.

Особливу роль в одоративному світосприйнятті автора відіграє липа. Вона асоціюється з приємним та легким запахом: *Є до кого в світі притулитись / І молитись, впавши небом в суть, – / Твої вічні і стосвічні липи / Крилами пахучими знесуть* («Теліжинці»). Поет відзначає сильний вплив запаху цього дерева на людину. Для цього він використовує іменник «чад», який виражає інтенсивний та запаморочливий характер запаху та дієслово «прошкварив», яке має значення дуже швидкої та сильної дії на організм: *Це ж цвіла навколо липа, / Липи чад мене прошкварив* («Дивна хроніка одного білого дня»).

Запах горіха займає особливе місце у ліриці Івана Драча. Він присвячує йому окрему поезію «Горіхового листя запах». Характеризуючи запах горіха, автор наділяє його людськими характеристиками та передає рух запаху за допомогою дієслів «ворушитися» та «литися»: *Горіхового листя запах / Ворушиться на вогких лапах* («Горіхового листя запах»); *Вогонь з горіхового листя / Ти в небо лийся в душу лийся / Й теплом пахучим освяти / Усю безодню самоти* («Горіхового листя запах»). Цей запах пов'язаний з температурною характеристикою – він теплий. Таке змалювання характеризує запах горіха як присмний для людини.

Характеризуючи запах груші, поет вдається до нагромидження в одному реченні кількох лексем з одоративним значенням. Такий прийом сприяє підсиленню запахового враження, вираженню його активної дії на нюхові рецептори: *Бо ж груша вся – медяна туча / пахучим золотом пахтить* («Груша»). Також запах груші має здатність рухатись, що підкреслює його міцність та насиченість: *Запах дикої груші плине мені у вікно* («Деся там далеко пилкою ріжуть»).

Типовою для поета є передача запаху дерева через порівняння його з певним напоєм. Так запах каштана у нього асоціюється із запахом вина: *Спасибі тобі, мій дворовий каштане, / Що золотом саяв в моє вікно, / що золото сипав своє бездоганне / І був запахуючий, мов ніжне вино* («Спасибі тобі, мій дворовий каштане»). Використання порівняльного звороту при характеристиці запаху принципово змінює оціночну складову запаху і звичайні запахи стають особливими.

Досить активно в ліриці Івана Драча використовується лексика на позначення запахів квітів. Дані лексеми традиційно містять оціночний компонент і характеризують запах як приємний: *Конвалія пахка п'яливо одкипіла...* («Без мене»); *Моя ти дивна матіоло / Коли вечірне гнеться коло / З темнот бузкових вирина / Твоя пахуча тайна* («Матіола»). Варто відзначити, що в інформативному плані розгортання тексту відбувається від зорового образу до нюхового сприйняття.

Запах квітів у поета може використовуватись для розкриття соціальних конфліктів з метою підкреслення їх гостроти, наприклад: *Та істина існує на землі / І пахне квітка завдяки лиш смерду* («Смерди і козаки»).

Значну роль у поезіях Івана Драча відіграє лексика на позначення запаху трав, який у поета асоціюється з вічністю, з Батьківщиною: *Трава як пахне!* («Мій син фотографує мою матір»); *Поховайте мене в Теліжинцях, / Де так пахне безсмертям трава...* («Поховайте мене в Теліжинцях»). Для підсилення запахових вражень поет будує запитальні речення, використовуючи дієслово з одоративним значенням у поєднанні із заперечною часткою «не», наприклад: *Невже тобі безсмертник не запах?* («Розмова з олівцем»).

Запах конкретних трав автор передає за допомогою конструкцій типу «прикметник з одоративним значенням + іменник-назва трави», наприклад: *Принишкла в зеленім ячанні пахуча тархуна-трава* („В Ланчхуті”); *Вернуса я у вересні / І на пахучім вересі / Все ж золоту підкову ту / Я принесу згори* («Цвіте мигдаль»); *Змиє коси рожеві в пахучім любистку зоря* («Лебединий етюд»). Поширення запаху трави актуалізується за допомогою метафори – дієслова із значенням руху: *М'ята віє в душу запахуючий дим* («Вишневий цвіт»); *А над ним правічні бджоли / Бомблять чадом з Євшан-зілля* («Євшан-зілля»).

В поетичних творах Івана Драча присутні також запахи городніх рослин, зокрема багато уваги приділяється запаху кропу, який викликає у автора спогади про рідну домівку і асоціюється із приємним запахом: *Пахне кропом в хаті* («Невидимі сльози весілля»); *На запах кропу і петрушки / Усілась загребуца рать...* («В. А. Ющенко»). Певну якісну трансформацію створює перенесення запахових характеристик одного предмета на інший, внаслідок чого змінюється оціночна складова запаху – він стає ніжним і приємним: *І пахне росами капуста* («Так млин шумить. Вода з опуста»).

Вода у ліриці поета також має запах, при чому, в основі запаху води лежить запах конкретної речовини: *Вода снігова пахне хмелем без мила* («Віра, Надія і перша моя любов»).

Досить широко в поезії Івана Драча представлені запахи продуктів харчування, особливе місце серед яких займає запах хліба. Цей запах є особливо приємним для ліричного героя, адже хліб асоціюється у нього із сонцем: *В підсохлому тісті кленова лопата / Вийми з черені, де пікся в теплі, – / І зачарується білена хата / З сонця пахучого на столі* («Етюд про хліб»). Хліб у поета є втіленням найважливіших людських цінностей, тому його запах також є незвичайним: *Бо тільки правдою хліб дише, / Бо пахне істиною хліб* («Вірменський хліб»). Важливо зауважити, що хліб у автора має генетичну пам'ять і здатен відтворювати запахи, які він мав раніше: *Хліб йому стернями свіжими пах* («Балада, банальна з банальних»); *Тепер він лаваш пахучий* («Лаваш»).

Важливе місце серед запахів продуктів займає запах меду. Цей запах автор передає через характеристику золота. Використання лексеми «золотий» у поєднанні з іменником на позначення джерела запаху дозволяє передати не тільки колір меду, але й відобразити ставлення ліричного героя до запаху цього продукту: *Вічно пахнуть золоті меди...* («Василеві Симоненкові»); *Хто куди? / А я маю діло з бджолами. На пасіку, наче в казку, / Де золотої воццини дух стоїть молодий* («Металург Іван Сакович на пасіці»).

Серед запахів продуктів харчування ми виділяємо запахи страв: *І з печі так пахла гречана каша* («Скорбота»); *Мліє кріп в запахуючій окропі* («Подільський етюд»). Приємного смаку та запаху стравам надає лавровий лист, тому в ліриці поета ми неодноразово зустрічаємо опис його запаху: *Лавровий лист з горохового супу / Пахучого вихоплює меча* («Кулінарне»); *Із запахом лаврового листа...* («Кулінарне»).

Досить обмежено в поезії Івана Драча представлені запахи будівель. Основну увагу автор приділяє запаху хати, який поєднує у собі кілька запахів. Місце поширення кожної складової запаху чітко локалізовано: *Осокорове листя з одного кінця, /*

Листя грабове завжди з причілка. / Завжди хату вночі пізнати можна й по запаху («Замість анекдоту»).

В окрему групу виділяємо запахи предметів побуту. Описуючи запах лави, автор звертає нашу увагу на матеріал, з якого вона виготовлена, адже це відбивається в її запахові: *І ніс він її запахуцу, поклавши собі на спину, / Стругану з дулі-грушки, тяг її в двоє крил, / Руки вповдовж розпанахав на ту квітучу годину, / І зверху ту лаву жовтаву долонями тяжко покрив* («Балада про дядька Зінька»). Про запах рушника ліричний герой говорить з особливою ніжністю, адже він викликає у нього приємні спогади: *Про рожевий ворсистий рушник / З ледь відчутним тривожачи запахом / Молодого жіночого тіла...* («Фіалковий етюд»).

У міру того, як у людини розвинута здатність сприймати запахи, вона формує власне ставлення до них, визначає їхню якість. Позбавлені власного лексичного спектру, одоративні емоції знаходять підтримку в суміжних відчуттях, у характеристичних означеннях і, зазвичай, в тому референтному поділі, за яким закріплені реальний чи уявний запах. Останнє і робить одоративну сферу буття індивіда асоціативною за своєю суттю [5, с. 72]. Тому в окрему групу ми виділяємо «асоціативні запахи». До них належать:

1) запахи абстрактних категорій (чеснота, доля): *Я ще не знаю, яка на запах Чеснота...* («Балада розплющених дитячих очей»); *Лиха доля молода / Пахне* (3 поеми «Хліб Івана Франка»);

2) запахи, які виражають емоційний та психічний стан людини: *Гіпертрофова на твоя зарозумілість / Дивацтвом пахне – в цьому суть поета!* («На дні роси»); *Пахне сивим божевіллям* («Євшан-зілля»); *Так, порохом пахне нага ця жура* («Мікеланджело в час облоги Флоренції»);

3) запахи, пов'язані з часом: *Нестерпно, нестерпним просякнута / Хвилечка кожна, пропахла псятиною!* («Монолог з Мерлін Монро»); *Своїм пахучим таємничим / І нерозгаданим обличчям / Як все чаклує й поглина / Нічна всевладна тайна* («Матіола»);

4) запахи, які віддзеркалюють етапи життя людини: *Це ж летить моє дитинство / На пропелерах пахучих...* («Дивна хроніка одного білого дня»);

5) запахи, пов'язані з ментальністю та національною свідомістю: *Небесно-золотий наш стяг / Ти пахнеш небом щирим злотом...* («Небесно-золотий наш стяг»);

6) запахи, пов'язані з любов'ю до рідної землі: *Я притулив мимоволі вухо / До пахучих грудей землі...* («Бучаки»); *(Лелеки) Все шугають до нас білоперо, / Щоб дітьми край вродився і пах* («Лелеки»);

7) запахи явищ природи: *І мокро пахло, наче з стріхи, / Коли дощем день зародив* («Я чув твій голос, голос тихий»); *З них рониться вишнева пахуча роса* («Соната Прокоф'єва»);

8) запахи, пов'язані з космічним простором: *Пахне сонцем наше грішне небо...* («Василеві Симоненкові»).

Одоративна лексика також може бути асоціативно пов'язана із творчістю. Так, у «мелодії» під впливом сусідніх лексем може проявитися запахова характеристика: *Мелодія була тужливою, аж сухою, і пахла цвинтарним насінням, як і всі мелодії*

цвіркунів («Цвіркун і море»). Для більш детального розкриття запаху мелодії автор описує запах її складових частин: *Ви духмяні, запашині, басисті – / Всі акорди пахнуть теплим сном...* («Соната Прокоф'єва»); *Пахуче форте, не піано, / Її фортіссімо гряде...* («Я так як бачу космонавта»). В запахів мелодії ліричний герой може вловити навіть запах її автора: *Мінорна мелодія пахне холодним Вагнером* («Балада про три пояси»).

Пісня у Івана Драча також асоціативно пов'язана із запахом. Її запах є синкретичним. Автор будує своєрідну галерею запахів, які, взаємодіючи між собою, утворюють запах пісні: *І пісня біла з джерела гіркого, / І пахла бджолами із довбаного вулія, / Древлянською пергою, ярим воском / Та сизим прахом звергнута століть – / Не атомними сурмами безодні* («Реквієм Павлові Тичині»). Використання прийому протиставлення під час характеристики запаху пісні дозволяє автору відобразити історичний шлях її становлення, її велич та смислову насиченість.

Слово у поета також наділене запахом. Цей запах асоціативно пов'язаний із запахом бджіл та меду. Порівнюючи слово з медом, переносючи на слово смакові властивості меду, зокрема солодкість, поет підкреслює милозвучність слів та глибше розкриває образ ліричного героя через його мову: *Вона йому так виказує, слова її пахнуть медом, / Як в Суламіфі а чи Джульєтти...* («Закохані під дощем»); *Чому мовчиш, блакитний свідку, / Джмелем не пахне наше слово* («Від сонця втік веселий зайчик»).

Висновки. Лексика на позначення запахів відчуттів у ліриці Івана Драча утворює складну систему назв, які, функціонуючи в семантико-синтаксичних конструкціях, здійснюють безпосередній зв'язок мови із реально існуючими в природі запахами, і з понятійними категоріями, які відображають конкретні відчуття в нашій свідомості. Поет зумів яскраво, виразно, з відтворенням найтонших нюансів передати пахощі реалій навколишньої дійсності, будучи при цьому щедрим на використання різних джерел запаху. Проведений аналіз дозволив виокремити такі лексико-семантичні групи одоративної лексики в ліриці Івана Драча: запах людини і тварини, які можуть бути одночасно об'єктом і суб'єктом одоративної складової світу; запах рослин, продуктів харчування, води, споруд, предметів побуту, парфумів та групу «асоціативних запахів».

Список літератури

1. Власюк В. В. Людина як об'єкт і суб'єкт запахової картини світу / В. В. Власюк : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2010_23_1/vlasuk.pdf.
2. Власюк В. В. Особливості запахів відчуттів та їх вияв у мові / В. В. Власюк : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkpnu_fil/2009_18/1_16_Wlasiuk.pdf.
3. Драч І. Ф. Берло: Книга поезій / І. Ф. Драч. – К. : Грамота, 2007. – 912 с.
4. Дятчук В. В. Як передається в мові відчуття запаху / В. В. Дятчук // Культура слова. – Вип. 15. – 1978. – С. 35–42.
5. Ставицька Л. Стаття крізь призму запаху / Л. Ставицька // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 48. – Ч. II. – С. 72–78.

**СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОДОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ
У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ДРАЧА**

Поздрань Ю. В. Семантическая классификация одоративной лексики в поэтическом творчестве Ивана Драча / Ю. В. Поздрань, Н. Л. Ключко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 2. – С. 175–181.

В статье исследована одоративная лексика как продуктивный способ создания художественной образности в поэтическом творчестве Ивана Драча; выделены объекты и субъекты одоративной составляющей мира; изложена своеобразная карта семантических сфер, охватываемых сферой запахов; изучена роль одоративной лексики в реализации взаимодействия различных информативных планов в поэтических произведениях.

Ключевые слова: одоративная лексика, объект и субъект одоративной составляющей мира, ассоциативные запахи, самостоятельный микрообраз.

Pozdran Yu. V. Semantic classification of odourative vocabulary in Ivan Drach's poetic work / Yu. V. Pozdran, N. L. Klochko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 2. – P. 175–181.

In the article the author presents odourative vocabulary as productive means of creation of artistic vividness in poetic work of Ivan Drach; objects and subjects of odourative constituent of the world are selected; the original map of semantic spheres that is embraced by the sphere of smells is outlined; the role of odourative vocabulary in realization of cooperation of different informing plans in poetic works of Ivan Drach is studied.

A vocabulary on denotation of the smell feeling in the lyric poetry of Ivan Drach forms the difficult system of the names and titles, that functioning in semantic and syntactic constructions, carry out direct connection of language with really existing in the nature smells, and with concept categories that represent the concrete feelings in our consciousness. The poet managed brightly, distinctly, with the recreation of the thinnest nuances to pass the aromas of realities of surrounding reality, being here profuse in the use of different sources of smell. The conducted analysis allowed to distinguish such lexico-semantic groups of odourative vocabulary in the lyric poetry of Ivan Drach: smell of man and animal that can be simultaneously as an object and a subject of odourative constituent of the world; smell of plants, foodstuffs, water, buildings, articles of way of life, perfumeries, and group of «associative smells».

Key words: odourative vocabulary, object and subject of odourative constituent of the world, associative smells, independent microimages.

Поступила в редакцию 11.11.2013 г.